

Jelenidőben. hosszú fecsegés, hosszú hallgatás

Főhajtás Somlyó György előtt

Ennek az írásnak úgy van és csak egyetlen formális megkötése van, ahogyan a Somlyó György fordította “irracionális szonetteknek” is. A fordító a bevezetőjében (*Hallomás. Harminchat új francia költő Somlyó György fordításában*, Európa, Budapest, é. n., 203–206. p., valamint *Az utazás. Francia költők antológiája Charles Baudelaire-től Marc Chodolenkóig*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1984. 584–586. p.) nem magyarázza meg, hogy Jacques Bens 41 irracionális szonettje miért irracionális, vagyis a költemények tagolása miért olyan, amilyen. Pedig egyszerű: “Elv: tudván, hogy π egyenlő 3,1415-tel és e hat szám összege 14, szerezzünk olyan szonettet, melyben a verssorok már nem négyes és hármas csoportokba, hanem a következő séma szerint rendeződnek el:

[illegible]

(Idézet zárva: Paul Fournel: *Clefs pour la littérature potentielle*, Denoël, Paris, 1972, 84. p.)

Nos, én is egy irracionális (?) megkötést vezetek be, csak az enyém nem szám-elvű, hanem grammatikai természetű. Egyetlen alkalom kivételével *kiiktatom a múlt idő használatát és csak a jelen időre* korlátozódok. És néha arra a jövőre, amely szorosan tapad a jelenhez. Például mondok ilyeneket, hogy e korlátozás értelme hamarosan világos lesz.

Nagyon erős prezentizmus ez, de nem kizárólag a jelen ontológiai erőszakosságára utal, a jelennek arra a nyersségére, amit a Somlyó-szövegek erősen hangsúlyoznak, vagyis az ifjúság prezentizmusát, ezt a legerősebb jelenidejűséget. Akár meglepő, akár nem, neki (szinte) nincsenek őszikéi.

*

Bár Somlyó György joggal és többször kesereg a honi kritika gyakori felületessége fölött, ugyanez a kritika számos dolgot elmond órá vonatkozóan is. Persze szétpakolva-osztályozva a szövegeket: ezek a szerző "saját", eredeti költeményei, ezek a fordításai, ezek a tanulmányai... stb. És ilyenkor a kritika megérzi a maga kudarcát: mert igaza van abban, hogy Somlyónál a a mindig-változó, próteuszi én vagy az én-sok megírása régóta központi kérdés (és szorosan kötődik Pessoaéhoz, az ő Pessoajához, de az én mint másik Rimbaud-jához, Roubaud-hoz is); igaza van abban, hogy szerzőnk régóta jelenít meg egy erős és következetes európai kulturális látásmódot (az én és a nem-én viszonyát "saját" és "idegen" kultúra kölcsönös átjárásának kérdésévé tágítva); igaza van abban, hogy a fordítás alapproblémáit veti föl Somlyó, ami nélkül a mi költészettörténetünk aligha érthető meg: ráadásul költőnk – a korábbi fordítási gyakorlatok mély ismeretének birtokában – briliánsan tologatja a saját költemény és az átültetés rögzítettnek hitt határait, sőt még e mindig mozgó határokon is át-átlép. Ami engem olvasóként és kritikusként a leginkább vonz, az természetesen egyrészt Somlyó György formafelfogása és -teremtése, másrészt a kulturális és szövegutalások szövődése. E kettős szakbarbár optika óhatatlanul eltakar más jelenségeket. Számos olyan jelenség van, amit nem értek világosan, de érzem őket. Ilyen például Somlyó makacs törekvése a költészetében az egyetemességre. Hogyan gondolható el az anyanyelvbe való beágyazottság felől a költői univerzalitás? Csak korlátozott számú nyelvi kultúrában és különböző fokokon lehetünk ott: ezek – bár még annyira nem mechanikus – összegzése is valami részlegest adhat ki. Nem A Költészet létének tételezéséről van szó, mely univerzális emberi teremtésfajta különféle nyelveken szólalhat csak meg? Nem tudom.

De térjünk vissza az ifjúság prezentizmusához! E jelenidejűség úgy működik (a poundi *Make it new!* jegyében), hogy még a régmúlt is jelenné válik, vagy ha létre akar szert tenni,

kénytelen jelenné válni. E jelen-séget Somlyó Györgynél csak Ronsard-effektusnak nevezem. A múlt jelenné, ráadásul saját jelenné tevésének példáját röviden, de hogy “hazabeszéljek” Pécsre, Birkás Géza kézikönyvének egyik részletével vezetem föl. Pierre de Ronsard-t “A mai nemzedék (a húszas évek, a Szabó Lőrinc nemzedéke – Sz. Cs.) főleg mint szerelmi költőt méltányolja. Három kötet szerelmes verset írt három különböző nőhöz: Kasszandrához, Máriához és Helénához; az első egy szép, szőke hajú, fekete szemű olasz leány volt; a második egyszerű falusi parasztleányka, a harmadik előkelő dáma (...). Akad azonban e szerelmes versek közt néhány hangulatos, lágy melancholiájával, művészi formájával megkapó költemény, amelyben a költő az asszonyi szépség hervatagságáról, az ifjúkor mulandóságáról, az élet rövidségéről elmélkedik” (Dr. Birkás Géza: *A francia irodalom a legrégebb időktől napjainkig*, Szent István Társulat, Budapest, 1927. 38. p.). Így van. Ám ami a Heléna-sonetteket illeti, azt azért még tudni kell, hogy ekkor Ronsard már idős volt, Hélène nagyon fiatal. Ezért kell a költőnek, lemondva a petrarkista szerelmi szóvirágokról, rendes zsarolásszonetteket írnia, köztük a legszebbet, mely így kezdődik:

“Ha majd öreg leszel, és este gyertyafénynél
Tűz mellett üldögélsz, s az orsót pörgeted,
Csodálkozva fogod zümmögni rímemet,
Hogy egykor mint a vers tündére bennem éltél.”

A folytatás könnyen kitalálható: öregasszonyként már bánni fogod nagyon, hogy elutasítasz. Ráadásul e sonettet az a Szabó Lőrinc fordítja, akit Somlyó több ízben mesterének, első mesterének nevez. Ez az alaphelyzet és ez a feloldási javaslat hamar igen népszerűvé válik, számos szituatív átírata keletkezik, sok költő – így Yeats is (When you are old...) – a maga személyére és jelenére fordítja-formálja át. Somlyó György is így tesz a *Palimpszeszt* című kötetében, a *Ronsard új sonettjei az új Heléna számára* című mikrociklusban. A Ronsard-Hélène sonettekről egyébként Szerb Antal igen kedves és frivol hangú esszéjét ír, olvasható *A varázsló eltöri pálcáját* gyűjteményben. És *en passant* megjegyzi, hogy bár számos “Heléna” van az európai költészettörténetben, de e nők mindig némák, nem tudhatni a reakcióikról. Nem így Somlyó Györgynél, akinek a Helénája versben válaszolt. Ez az első csoda. Majd jön a második: Heléna válaszára válaszolni kell. *A negyedik szoba* című kötetben olvasható is öt szabálytalan sonett (Somlyó György: *A negyedik szoba. Versek 1992-1993*, Seneca Kiadó, Budapest, 1994. 59–65. p.).

Mindezt csak azért mondom, hogy a kritikus közmegegyezések listája után 1) lássuk meg a jelenné tevés kulturális mozdulatát, 2) lássunk egy példát a fordítás–pastiche–elszakadás, a szituatív intertextus hármására. Mert a női válaszra adott válaszok egyike, a *Ronsard: Les Amours* című szonett így kezdődik:

Szerelmeink összetéveszthetők

Cassandre Marie Hélène de Surgère

Meglátod őket egy este a *R.E.*

R.-en vagy hol s oly megvesztegetők

És a Ronsard-Somlyó összjáték érzékelteti azt a kritikus közmegegyezést, amely szerint Somlyó György igen tág műveltségű poeta doctus. A *Talizmán* kötethez írt előszavában Vas István felkiáltása így hangzik: “Ez aztán az intellektuális költészet a javából!” (Tudjuk, hogy a dicséret és a stigmatizálás gyakran megkülönböztethetetlen.) Olvashatók tőlem is olyan írások, melyek megerősítik költő, mű- vagy versfordító és tanulmányíró különtartását, az életmű beszédmodok és műfajok mentén történő elrendezését, az intertextuális és palimpszesztikus versszervezés középpontba állítását, a költőt mint a mesterség és a költészettörténeti múltak ismeretének alig meghaladható képviselőjét, a mindig-ifjúság (Somlyó György talán így mondaná: a *jeunisme*, a fiatalság felértékelésének) érzületét.

Ma már nem pontosan így gondolom. Ma már figyelek egy hosszabb költeményéből (*Infantilis rapszódia*) kiemelhető rövid ars poeticára is:

Csak a verstan és a nyelvtan

Csak az élvtn és az elvtan

A jelentan és a múlttan

És ezek nem külön-külön vagy három párban, hanem együtt gondolandók el. Míg a szövegek intellektualitása szembeszökő, figyelniük kell nagyon erős szenzualitásukra, érzékiségükre is! Valamint az átjárásra a kulturális-általános és a korporális-egyedi között. Ezzel együtt ma már sokkal egységesebbnek látom Somlyó György legkülönfélébb műfajú írásait is: a szóhasználat azonosságának ugyanaz a villanása itt is, ott is, amott is, az ugyanaz játéka másképp.

Maradnék a fenti idézetben szereplő élvtnnél és a legkülönfélébb (költeményes és nem költeményes) megszólalásmódok közti koherenciánál, apró szófordulatok ismétlődéseinél.

Ezek mind a nőre és a női testre vonatkoznak, részletek egy *Somlyó György és a korporeitás* című nemlétező tanulmányból.

Első példám talán még engem sem győz meg. A szintagma a “riadt kis őz(ike)”, amely az 1994-ben megjelent kötetben, az *Egy irodalmi lány, Kr.u. 1930-as évek vége, Budapest* című költeményben, verskezdeten (és verszárásban) így bukkan föl:

Olyan volt, mint egy riadt kis őzike.

Az 1997-es *Törésvonalak* kötetben szerepelnek kétnyelvű művek is. A (*chanson à part 2*) így kezdődik:

Mylitte

Ne me quitte

Pas si vite

Comme une cigogne voyageuse

– mint egy riadt kis őz

(A francia rész magyarul: ’Mylitta, ne hagyj itt olyan gyorsan, mint egy költöző gólya’. Somlyó György sokkal szebben fordítaná.)

A második példa talán meggyőzőbb. A *Talizmán* kötet, ez a verses kulturális almanach tartalmaz egy *Fuga-szonettet* Bachhoz (B – A – C – H akrosztichonnal), mely így fejeződik be:

Mi hajsolt tonikából dominánsra,

Mint kelepcebe ejtett bűnözőt?

A szonett megemelt hangnemű. Ellentétben a jóval később keletkezett *Madrigál (X)* frivol hangütésével:

Maga drága

Maga gyáva

Sose lép tonikáról dominánsra

(Inkább csak Tónikáról Domikára)

Ma-dondondon-diridiri-dondon-don

Ki van a bugyijába

De létezik olyan példa is, amelyik olyan egyértelmű, hogy nyugodtan nevezhetjük formuláris jelenségnek, ha nem volna különös a régi és orális költészetet kutatók által használt szakkifejezéssel élni. Az imént idézett *Madrigál (X)*-ben olvassuk:

Mi van a bugyijába

Kékszilva magvaválva

A hamvas szép pinája

Mégis másnak kínálja

A Maga kára

A (*chanson à part* 1)-ben:

Hirtelen hasra fekszik

S kicsillan combja-tája

Közül hamvas bugája

– kékszilva magvaválva –

A kötetzáró *Sestina-kettős*ben pedig:

Ahogy kinyílt – kékszilva magvaválva –

Szája előtt a húsgyümölcs-tekervény

*

Ha az elmúlt tíz esztendőben megjelent Somlyó-költeményeket megnézzük, véleményem szerint tapasztalható elmozdulás a variatív-kombinatív költemény (a sestina-típusú) versszervezés irányába. És amikor úgy fogalmaztam e műfaj nélküli írás elején, hogy a költőnek *szinte* nincs költészete az öregedésről, a kurzivált szó azt jelenti, hogy mégis feltűnik néhány ilyen tárgyú darab a mindig-ifjúság ellenében.

Itt hallgatok el, mert el kell. Még annyit, itt, az írás legvégén: Somlyó György nemes és valódi életet *élt*.